

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САЊАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ
“САЊАТШУНОСЛИК ВА МАДАНИЯТШУНОСЛИК” КАФЕДРАСИ
“ХАЛҚ ИЖОДИЁТИ” ФАКУЛЬТЕТИ
“ИЖТИМОЙ-МАДАНИЙ ФАОЛИЯТ” БЎЛИМИ

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: ЭСТЕТИК ИДЕАЛ ВА УНИНГ
БАДИЙ АДАБИЁТДА АКС ЭТИШИ

ҚАБУЛ ҚИЛДИ: НИШОНОВА ОЗОДА

БАЖАРДИ: ОЛИМЖОНОВА ХОЛИДА

\

ТОШКЕНТ 2012

ЭСТЕТИК ИДЕАЛ ВА УНИНГ БАДИЙ АДАБИЁТДА АКС ЭТИШИ

Режа:

1. “Идеал” тушунчасининг турлича талқинлари
 2. “Эстетик идеал” тушунчасининг мазмун-моҳияти
 3. Бадий адабиёт ва эстетик идеал
-

Луғатларда идеал сўзи французча бўлиб, юнонча «idea» калимасидан келиб чиққани ёзилади. «Идеал (юн. idea – тимсол, ғоя, тушунча) – бирор нарса, воқеа ва ҳодисанинг олий намунаси, камолоти; айрим шахс, шахслар гуруҳи, табақа ва жамият интилувчи олий мақсад. Идеални, асосан, ижтимоий идеал, ахлоқий идеал ва эстетик идеалга бўлиш мумкин.

1. Ижтимоий идеал — бирон-бир ижтимоий гуруҳнинг интилишлари ва фаолиятининг олий мақсади, манфаатларига мувофиқ келадиган тасаввур.

2. Ахлоқий идеал — ахлоқий камолот ҳақидаги тасаввурлардир, яъни ўртоқларча ўзаро ёрдам, адолатпарварлик, ижтимоий бурчни юксак даражада бажариш, ҳаққонийлик, камтарлик ва шу каби хислатларни назарда тутати.

3. Эстетик идеал — субъект билан объект, инсон билан ижтимоий яхлитликнинг тарихан энг тўлиқ узвий бирлиги бўлиб, бу бирлик туб мақсадлар сифатидаги инсон ижодий кучларининг эркин ва ҳар томонлама ривожланишида ўз ифодасини топади.

Француз ва немис олимларидан Дидро, Руссо, Вольтер, Гегель, Кант, Баумгартен, рус танқидчиларидан Белинский, Чернишевский, Соловьёвлар идеал муаммосини чуқур ўрганганлар. Санъатдаги идеал тушунчасининг бугун истеъмолдаги қиёфаси кўп жиҳатдан ана шу мутафаккирларнинг меҳнатлари ҳосиласи.

Идеалсиз, яъни маълум даражада қандайдир эзгуликка интилишсиз ҳеч қачон, ҳеч қандай яхши жамият бўлиши мумкин эмас.

“Идеал” тушунчаси тўғрисида Лев Толстой ўзбек зиёлиси марҳум (1938 йилда қатл этилган) Убайдуллахўжа Асадуллохўжа ўғлига ёзган хатида (1909 йил) шундай дейди: «Идеални таомилнинг оддий қондаси деб билиш катта хато ёки ўз-ўзини алдашдир. Бу ҳаётда ҳеч қачон тўла эришиб бўлмайдиган, етук камолотни талаб этувчи идеалгина идеал бўла олади. У ҳаётда Раҳнамо сифатида зарурдир, ҳаётда эришиб бўлмайдиган ана шу

камолотдан далолат бергандагина зарурдир. Меҳр-муҳаббат идеали ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин».

Идеал бобида немис олими И. Кантнинг мулоҳазаларидан келиб чиқиб, бутунлай қарама-қарши нуқтаи назарни ҳимоя қилган И. Ильинский ёзади: “Йўқ. Инсонга идеални табиат берган эмас. Идеални инсоннинг ўзи яратган. Чунки унга воқеликни нуқсонлардан тозалаш ва шуурда у(идеал)нинг ёрқин образини қуриб чиқишга интилиш хос”. Демак, олим фикрича, идеал тамомила субъектив характерга эга. Адолат юзасидан қайд этиш керакки, идеал тўғрисидаги мазкур субъектив муносабат ҳам қандайдир асосга таянади ва бу асос ҳар нарсадан олдин табиатдир. Чунки табиатда инсон ботинидаги идеални шаклланишига дастлабки чизикларни тортгувчи ҳамма шарт-шароит мавжуд. Яъни, табиатдаги уйғунлик шоир ботинидаги идеалнинг шаклланишидаги зарур омиллардан ҳисобланади.

Идеал — жамиятнинг юксак ва олижаноб мақсади, келажакдан кўзланган ғояси, орзуси. Эстетик орзу муайян шахсга тааллуқли хусусият бўлиб, шахс маънавий дунёсининг табиий қисмидир.

Инсон гўзаллигининг ҳар томонлама мукамаллиги киши гўзаллигининг эстетик идеали ҳисобланади.

Бир сўз билан айтганда, эстетик идеал бу мукамаллик тўғрисидаги орзу. Инсон мавжуд экан, беихтиёр мукамалликка — тобора юксакликка интилаверади. Ўзбек халқ эртақларида халқ ўзининг гўзаллик идеалини парилар тимсолида кўради. Парилар гўзаллик идеалигина бўлиб қолмай, адолатпарварлик, инсонпарварлик орзуси ҳамдир. Гўзаллик эса ғоят нафис. Уни авайлаб-асраш лозим.

Бадий адабиётдаги эстетик идеал узоқдаги маёқ каби шоирни ўзига чорлаб туради. У кўпинча ана шу маёқдан кўнгилга тушган илиқлик таъсирида ҳаракат қилади. Санъаткор қуйлаётган юксак қадриятлар заминида идеалнинг ҳаракати ётади. Фақат бу ҳол ҳамма вақт ҳам кўзга ташланавермайди. Улуғ мутасаввиф Мавлоно Румий «Инсонни боғ хаёли боққа, тоғ хаёли тоққа бошлайди», деб айтади. Ўша хаёл бу ўринда ғоядир,

идеалдир. Албатта, ғоя ҳар доим идеалга тенг эмас ва бундай бўлиши шарт ҳам эмас. Баъзан улар тенглашиб-бирлашиб кетади. Шунда ғоя-идеал пайдо бўлади. Бу нарса Чўлпоннинг озодлик йўлида ёзилган шеърларида ўзини яққол намоён этган. Биргина «Бинафша» шеърининг таҳлили юқоридаги иддаомизни исбот қилиши мумкиндек туюлади:

Бинафша, сенмисан, бинафша, сенми –

Кўчада оқчага сотилган?

Бинафша, менманми, бинафша, менми –

Севгингга, қайғингга тутилган,

Бинафша, нимага бир озроқ очилмай,

Бир эркин кулмасдан узилдинг,

Бинафша, нимага ҳидларинг сочилмай,

Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?

Бир қарашда сўз фақат бинафша – бир чечак ҳақида кетаётгандек. Тўғри, шеърнинг юзадаги – биринчи қатламидаги маъно айнан озроқ очилмай узилиб, кўчада сотилган гул тўғрисида. Лекин шоирнинг асл муроди шугинани тасвирлашдан иборат эмас. Балки гул билан боғлиқ ғояни рамз ҳолига келтириб, асл – ички муддаони айтишдир. Ички муддао бу - эрксиз, хор-зор бўлиб кўчаларда қолган инсон ҳолининг баёни. Бинафшага мурожаат қилаётган шоирнинг кўнгил кўзи бенаво юрт кишисининг оқчага сотилган гул каби аччиқ қисматида. Қолаверса, шу дардни бутун борлиғида ҳис қилиб куяётган шоирнинг ўз тақдирида ҳам. “Бинафша, йиғлама, бинафша, кел бери, Қайғингни қайғимга кўшгил”. Демак, шоирнинг-да қисмати бинафшаникига монанд. Ахир, “қайғингни қайғимга кўшгил” хитоби бежиз айтилмаяпти. Чунки шоир шу гулни, гул тимсолидаги юрт кишиларини чексиз муҳаббат билан севади. Шу туйғу туфайли бинафшанинг бошига келган ҳар кўргулик шоирнинг қайғусидир. “Бинафша, сенинг-чун кўкрагим эрк ери, Бу ердан кўкларга учгил!” Мана, ниҳоят, шоирнинг асл муддаоси ошкор бўлди – шоирнинг кўкраги чечак учун – тутқун юрт кишиси учун эрк майдони, у бу ердан кўкларга парвоз

этиши мумкин. Кўринадики, гап айланиб келиб яна Чўлпон шеъриятини ҳаракатлантирувчи бош ғоя-идеал – озодлик, эркинлик мавзусига тақалмоқда.

Одатда, ғожеавий ҳодисалар изсиз кетмай, одамлар онгги ва қалбида муносабат пайдо қилади. Идеаллар тахминан ана шу тарзда дунё юзини кўради. Яъни инсон жамиятда, мамлакатда ва дунёда юз бераётган зўравонликка, ёвузликка, қабоҳатга, зулмга қарши курашга бел боғлайди. Баъзан курашдан ҳеч қандай наф чикмаса ҳам, барибир, унинг юрагидаги исён олови сўнмайди. Аксинча, муносабат ўзининг навбатдаги – иккинчи умрини яшай бошлайди: инсон аччиқ-аччиқ орзу қилади. Одамзод тарихига бир қур тафаккур нигоҳини ташлаб оқ гувоҳи бўламизки, у ёки бу мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги бурилишлар нуқтасида юрт қаҳрамонлари зиммасига жуда азим юклар ортилган бўлади. Айниқса, миллатнинг қўли етмай турган асрий орзу-армонлар қонидан бунёд этилган қаҳрамонларнинг ўрни–аҳамияти бекиёс. Ўзбек эпоси – «Алпомиш» достонининг бош қаҳрамони – Алпомиш тахминан ана шундай идеал қаҳрамондир. Бу ўринда идеал қаҳрамон – ҳар томондан тўқис, бекаму кўст образ эмас. (Эсланг, инсон сифатида Алпомишнинг ялқовлик, фикрсизлик каби бир мунча камчиликлари ҳам бўлган). Балки миллат ёки унинг алоҳида вакили – шоир яратган асардаги бош ғоя – орзу, армон билан тўйинган идеяни ўзида мужассамлаштирган идеалдир. Демак, идеал ҳаёт сўқмоқларида, унинг бухронли – зиддиятли майдонларида адашиб - улоқиб қолганлар учун йўлчи юлдуздек гап. Идеал шоирнинг ижодий йўлини маълум маънода белгилаб беради. Бинобарин, қайсики давр шоирининг мероси дилга ўт ташласа, билингки, шу ижодкор ўз замонасининг идеалларига ошно бўлган, унга ўз асарлари ёрдамида интилган ҳисобланади. Шеъриятдаги идеал жамиятнинг бурилиш асноларида ўзини яққолроқ намоён этади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, XX аср янги ўзбек шеъриятида 20-30 - йиллар даври алоҳида ўрин тутди. Бу шеърият Фитрат, Чўлпон каби улкан шоирлар номи билан боғлиқ бўлиб, юртнинг аввал чор,

сўнгра шўролар томонидан босиб олинишига қарши кайфият билан суғорилган. Шоир шеърларига сингдирган ғоя – идеал ҳам асосан, озодлик, истиқлол деган сўзларни ифодалайди. Фитратнинг яна “Юрт қайғуси”, “Беҳбудийнинг сағанасин изладим”, “Шарқ”, “Ўқитғувчилар юртига” , Чўлпоннинг “Бузилғон ўлкага”, “Ёруғ юлдузга”, “Кураш”, “Кишан”, “Кўнгил” каби ўнлаб шеърлари зимнида ана шу рух ҳукмрон.

Вл. Соловьев, П. Флоренцкий, Н. Лосский, Н. Федоров, И. Ильин, Н. Бердяев каби файласуфлар идеални турмушнинг олий ва илоҳий ибтидоси, деб қарашган. Уларча, санъат – идеалнинг образли тажассуми. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, идеал бу – воқеликка санъаткор (шоир) бадий муносабатининг образли ҳосиласидир. Бадий асар, – Кропоткин таъбири бўйича, - «шахсий сажияга эга бўлиб, муаллиф ҳар қанча уринмасин, унинг симпатияси ўз ижодида акс этади ва у ўз таъбига мос келган нарсаларни идеаллаштиради» . Дарҳақиқат, олимнинг теран мулоҳазаларида жон бор. Шоир ўз майл ва интилишларидан келиб чиқиб, йўналиш, мавзу танлайди. Шунга қарамай, бир шоирга тегишли бўлган у ёки бу мазмундаги идеал бир вақтнинг ўзида бутун бошли миллатга хос бўлиши ҳам мумкин. Устига устак, шоир яна чин санъаткор бўлса, унинг шеърларининг довуғи оламларни тутати: буни Чўлпон, Абдулла Орипов каби шоирлар ижодлари мисолида тарих исбот қилди.

Ўтмишнинг назмий довларига назар ташлар эканмиз, аён бўладики, ҳар бир давр инсоннинг ўз идеалини шакллантиради. Янгиланган сиёсий-ижтимоий, маънавий-психологик муҳитда яқунланган муайян идеал ўрнида бошқа бир идеал етишиб чиқади. Йўқ, у тамомила ЯНГИ бўлмайди. Ижтимоий-сиёсий муҳитнинг табиатига қараб, бир у ёки бу идеал вақти-вақти билан актуал мавқе касб этиши мумкин. Шунда биз уни янги деб қарай бошлаймиз. Демак, жамият ҳам, инсон ҳам ўз ҳаёти давомида тинимсиз равишда идеалларга интилиб яшайди.

В.С.Соловьев назарича, «Табиатдаги гўзаллик ҳар қандай мазмуннинг ифодаси эмас, балки идеалнинг мазмунидир, бу нарса идеалнинг тажассуми

хисобланади». У ҳам идеалнинг учта қиррасини таъкидлайди: **гўзаллик, эзгулик ва ҳақиқат**. Сираси, шеъриятдаги идеалда ҳам ана шу қирраларнинг барчаси иштирок этади. Фақат санъатда ҳамма нарса сиқик, маълум қонун-қоидаларга бўйсундирилган, шартли равишда акс эттирилган бўлади. В.С. Соловьев санъатнинг ўзига хос хусусиятларини, воситаларини қабул қилган ҳолда, муҳими, санъат «Инсониятнинг умумий мақсад муддаосига бўйсунса бўлди» дейди. «Умум аҳамиятга эга бўлган идеалгина чинакам инсоний идеал бўлиши мумкин, у ўзида ҳамма нарсани жо қилмоғи ва ўзи билан ҳаммани бирлаштиришга қодир бўлмоғи лозим» деб ёзади олим. Албатта, санъатдаги (шеъриятдаги) идеал ҳамма вақт ҳам файласуф истагандек мукаммал бўлавермайди. Баъзан шоирнинг лирик қаҳрамони унинг ботиний оламида яшаётган идеал – қаҳрамон билан тўла-тўқис мос тушмаслиги мумкин. Лекин шунда ҳам ҳақиқий шоир ўз йўлидан чекинмайди. Унинг ҳар бир асари ана ўша идеал томон бир қадам яқинлашиш бўлаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент. Маънавият. 2008.
2. Жакбаров М. Комил инсон ғояси: тарихий-фалсафий таҳлил /Монография. Т., Абу Али Ибн Сино нашриёти. 2000.
3. Органова О.Н. Специфика эстетического воспитания. Москва. Наука. 1986.
4. Эстетик тарбия асослари. –Тошкент: Ўқитувчи.2001
5. Ғайбуллаев О. Шахс маънавий камолоти ва эстетик маданият /Монография. Т., Чашма принт. 2008
6. Абдулла Шер, Баходир Ҳусанов. Эстетика. Услубий қўлланма. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. –Т., 2010.
7. Умаров Э. Эстетика. /Дарслик. -Т., Ўзбекистон, 1995.
8. Абдулла Шер, Баходир Ҳусанов. Нафосат фалсафаси. / мажмуа. –Т.: университет, 2008.